

MAUNO KOIVISTO 100v

KÄÄNNÄNE

Suomen irtiotto Kremlistä Eurooppaan

Juho Ovaska

DOCENDO

JUHO OVASKA

KÄÄNNE

Suomen irtiotto Kremlistä
Eurooppaan

DOCENDO

Copyright © Juho Ovaska ja Docendo 2023
Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

Kansi: Lasse Rantanen
Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy
Kuvaliitteen kuvat: STT-Lehtikuva

www.docendo.fi
ISBN 978-952-382-611-3

Painettu EU:ssa.

Sisällysluettelo

Esipuhe.....	7
Johdanto – pelikentän esittely	11
I Matalalla profiililla 1981–1985	19
Presidentinvaalit ulkopoliitiikan varjossa – syksy 1981	21
Kovaa peliä kulisseyssä	24
Paras ehdokas voittakoon	37
”Mikään ei tule muuttumaan”	49
Arvioita presidentinvaihdoksesta ja Koiviston vaalivoitosta.....	50
Puolueiden jako leireihin	63
Nuorallakävelyä Pohjoismaiden ja Neuvostoliiton välissä.....	74
Pariisin rauhansopimuksen luovaa tulkintaa	83
Ulkopoliitiikan työnjako	91
Eduskuntavaalit 1983 – heijastumia ulkopoliitiikkaan	91
SKP katoaa ulkopoliitiikan näyttämöltä.....	101
Koivisto kansainvälisellä näyttämöllä.....	113
Suomi – puolueeton sillanrakentaja.....	115
Länsisidosten vahvistamista.....	122
Taustadiplomatiaa aseidenriisuntaneuvotteluissa	133
II Hiljainen käänne ja uusia avauksia – vuodet 1984–1989	143
Länsi-integraatio ja Itä-Aasian vetovoima	145
Talous ja teknologia vetävät Eurooppaan.....	147
Kivinen tie EFTAn täysjäsenyyteen	155
Itä-Aasia nousee Suomen ulkopoliitiikassa	166

Sidokset itään hapertuvat.....	181
Hurmaava Gorbatsšov pääsihteeriksi	187
Suurvaltasuhteet parantuvat.....	198
Sinipuna yllättää	203
Väyrynen haastaa Koiviston.....	214
Teknologia, kauppa ja ydinonnettomuus	
valtiojohdon päänsärkynä	223
Tšernobylin katastrofin hoito presidentin käsissä	224
Suomea uhataan kesäpakkasilla	230
Idänkaupan kriisi.....	242
III Järjestelmämurros – vuodet 1988–1992	249
Vastakkainasettelu päättyy	251
Kiina ulkopoliittisten periaatteiden mittarina.....	252
Neuvostopolitiikan opit muuttuvat.....	260
Gorbatsšov hurmaa Suomessa h-hetkellä.....	265
Suomi tarjoaa palveluksia suurvalloille	270
Ulkopolitiikan perusteet horjuvat.....	281
Moskova etusijalla Suomen ulkopoliitikassa.....	282
Neuvostoliitossa aina vain sekavampaa	293
Idänkortin inflaatio.....	306
Veri vetää länteen – sopimukset itään.....	311
Länsi-integraatiota painottomuuden tilassa.....	312
Taistelu sopimustulkinnoista	328
Suomi Euroopan yhteisön portilla	338
Puolueettomuuden ja EY-jäsenyyden ristiriita.....	348
Lopuksi: Koskiveneestä surffilaudalle	
– ulkopoliitiikka liikkeessä	363
Keskeisimmät arkisto- ja kirjallisuuslähteet	383
Muistelmat ja aikalaiskirjallisuus.....	386
Artikkelit ja tutkimuskirjallisuus.....	390
Henkilöhakemisto	405

Esipuhe

Miten Suomen ulkopoliitiikka muuttui vuosina 1982–1992? Entä mitkä tekijät vaikuttivat ulkopoliitiikkaan ja sen muutokseen kyseisenä ajankohtana – ja miksi? Aiempi suomalainen historiantutkimus Mauno Koiviston presidenttikausilta on painottunut muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta pääasiassa pidempiin toisen maailmansodan jälkeisiä vuosia käsitteleviin tutkimuksiin tai 1980- ja 1990-lukujen vaihteeseen. Tässä kirjassa keskitytään pääsääntöisesti myöhempään mainittuun ajanjaksoon, jolloin Suomi etäännytti itsensä Neuvostoliiton vaikutuspiiristä ja integroitui tiiviimmin länteen.

Tämä kirja on muokattu versio poliittisen historian väitöskirjastani, joka syntyi nelivuotisen tutkimustyön lopputuloksena. Olen keventänyt akateemisen väitöskirjan muodollisia piirteitä tähän versioon huomattavasti, esimerkiksi viittausmerkinnät on pääosin poistettu ja lähdeluettelo on työstetty. Suosittelen lähdekriittisistä huomioista ja tarkennuksista sekä kirjan tieteellisistä perusteista kiinnostuneita lukijoita tutustumaan väitöskirjaani, joka on saatavilla sähköisenä julkaisuna Turun yliopiston julkaisuarkistossa syksystä 2023 lähtien.

Nyt käsillä olevan version kustantamisesta kiitän Docendoa ja kustantaja Juha Janhosen kokoamaa tiimiä. Erityisesti kustannustoimittaja Valentina Vannesluoman tarkka ote on sujuvoittanut tekstiä ja auttanut muotoilemaan kirjasta lukijaystävällisemmän.

Koiviston presidenttikauteen ajoittui Suomen lähihistorian merkittäviä ulkopoliittisia linjaratkaisuita, kuten Suomen päätös hakea EU-jäsenyyttä, YYA-sopimuksen päättyminen ja taloudellisen länsi-integraa-

tion syventäminen. Merkittävistä käännekohdista huolimatta laajojen arkistoaineistojen hyödyntämiseen perustuvaa Suomen ulkopoliitiikan historian perustutkimusta 1980-luvusta on vielä suhteellisen vähän. Koiviston presidenttikauden tapahtumien jälkikuva on vakaa ja hillitty. Koiviston kauden julkisuudessa mikään ei tuntunut uhkaavan Suomen kansallista olemassaoloa tai poliittisen järjestelmän toimintaa. Kansallisessa kertomuksessa ei ole myöskään yksittäistä ”suurta projektia”, joka olisi leimannut vuosikausia ulkopoliittisen johdon työskentelyä.

Neuvostoliiton vaikutusvallan kasvua Kekkonen presidenttikauden viimeisinä vuosina Suomen sisäpolitiikassa pidettiin huolestuttavana. Aikoinaan välttämättömyydeksi tulkitusta menettelystä oli muodostunut poliittiselle ja yhteiskunnalliselle eliitille hyveeksi muuttunutta ja yli äyräiden levinnyttä ystävyyspolitiikkaa.

Kirjan lähtökohtana on näkökulma, jossa asioita tarkastellaan Suomen kansallisvaltion ja sen edustajien toiminnan kannalta. Valtiosäännön mukaisesti ulkopoliitiikan tärkein yksittäinen vallankäyttäjä ja toimija Suomessa on tasavallan presidentti. Näin ollen kirjassa sovellettava näkökulmaa voidaan kuvata presidentin työpöydän näkökulmaksi.

Presidentin työpöytä oli se taso, jossa tehtiin merkittävimmät ulkopoliittiset päätökset. Tällä tasolla yhdistyi myös eri asioihin liittyvä kokonaisharkinta. Presidentin ratkaistavaksi päätyneissä asioissa oli kyse aina jollain tapaa poliittisista päätöksistä. Käsittelytaso erotti ne rutineista ja hallinnosta. Konkreettisimmin ulkopoliittinen päätöksenteko on jäljitettävissä tasavallan presidentin muodolliseen päätökseen valtioneuvostossa, mutta poliittisten realiteettien kannalta oleellisempaa ja usein tutkimuksellisesti mielekkäämpää on tutkia päätöksentekohetkeä edeltäneen – kuukausia tai jopa vuosia kestäneen – valmistelu- ja harkinta-ajan poliittisia tapahtumia. Ulkopoliittisilla päätöksillä tarkoitetaan myös niitä muodollisen pöytäkirjapäätöksen ulkopuolella olevia tilanteita, joissa ulkopoliittinen johto reagoi tai otti kantaa asioihin, esimerkiksi väitetysti ”aiemmin jokaiselle askeleelle länteen piti olla Moskovan hyväksyntä”. Näin yksinkertaista ja suoraviivaista ulkopoliittinen päätöksenteko ja valmistelu eivät olleet.

Tutkimuksen keskeisin alkuperäisaineisto on Kansallisarkistoon sijoitettu Mauno Koiviston yksityisarkisto. On kuitenkin syytä koros-

taa, ettei kyseessä ole elämäkerrallinen tutkimus Mauno Koivistosta, vaan tutkimuskohteena on Suomen ulkopoliittika ja ulkopoliittinen päätöksenteko sekä laajemmin suomalainen poliittinen kulttuuri Mauno Koiviston presidenttikaudella.

Koiviston yksityiskokoelma on hänen itsensä valikoima, laaja keräelmä. Siihen valittu aineisto ei ole aukoton kokonaisuus, eikä se ole myöskään kaiken mahdollisen asiakirja-aineiston sisältävä jäämistö. Kokoelma tarjoaa muodostumistapansa vuoksi poikkeuksellisen kurkistusaukon presidentin ajatteluun.

Kokoelman muodostumisprosessin vuoksi siihen liittyy kuitenkin merkittävä varauma: arkistonmuodostajan mahdolliset omat mielenkiinnon kohteet ja intohimot ovat todennäköisesti vähintään alitajuisesti vaikuttaneet kokoelman sisällön valintaan. Vastaavasti kokoelmasta on voitu tietoisesti karsia merkityksellisiäkin asioita.

Edellä kuvatun vuoksi arkistoaineistoa on täydennetty muista arkistokokonaisuuksista, joista merkittävin on tasavallan presidentin kanslian III arkisto (TPKA III). Muita merkittäviä arkistoja ovat ulkoministeriön arkisto, SDP:n puoluearkisto Työväen arkistossa, suojelupoliisin arkisto ja Kansallisarkiston eräät muut yksityiskokoelmat.

Osa tutkimusasetelman kannalta kiinnostavista tiedoista on kuitenkin tutkimuksen ulottumattomissa. Esimerkiksi tiedustelupalveluiden aineistot ja raportit presidentille puuttuvat Koiviston aineiston joukosta. Osittain tätä on ollut mahdollista paikata suojelupoliisin arkiston avulla. Tutkimuslupa ei kuitenkaan ole kattanut presidentille toimitettua ulkomaisilta tiedustelupalveluilta saatua aineistoa. Presidentin saamien tietojen huomioiminen osana ulkopoliittisia päätöksentekoprosesseja olisi äärimmäisen kiinnostavaa, mutta se jää väistämättä myöhemmän tutkimuksen tehtäväksi.

Jotakin Suomen kansainvälisen toiminnan kannalta sinänsä huomiota ansaitsevia asiakokonaisuuksia jää tämän kirjan puitteissa vähälle huomiolle. Syvällistä tarkastelua ei ole ollut mahdollista ulottaa esimerkiksi Suomen YK-politiikkaan tai kehitysyhteistyöhön. Molemmat ovat aiheita, jotka työllistivät suomalaisia diplomaatteja merkittävästi. Samalla ne olivat osa-alueita, joiden kautta rakennettiin ja ylläpidettiin Suomen kansainvälistä kuvaa.

Huomautuksena, että Euroopan unionin edeltäjästä puhuttaessa kirjassa käytetään pääsääntöisesti suomenkielistä nimeä Euroopan yhteisö (EY). Vanhempaa nimeä Euroopan talousyhteisö, englanniksi European Economic Community (EEC), ei käytetä, paitsi jos se esiintyy siteerattavassa lähteessä. Näiden nimien ja lyhenteiden käytössä oli tutkimusajanjakson aikana horjuvuutta, joten lähdeviitteissä tai suorissa sitaateissa saattaa esiintyä kaikkia edellä mainittuja muotoja sekaisin. Samoin kuin EY/EC-lyhenteissä Euroopan talousalueesta esiintyy alkuperäislähteissä rinnakkaisia suomen- ja englanninkielisiä muotoja (Euroopan talousalue, ETA; European Economic Space, EES; European Economic Area, EEA). Tekstissä käytetään johdonmukaisuuden vuoksi suomenkielistä muotoa ETA / Euroopan talousalue, ellei kyseessä ole suora sitaatti, jossa on käytetty jotakin muuta versiota.

Kirjassa käytetään lisäksi johdonmukaisuuden vuoksi Maalaisliitosta, Keskustapuolueesta ja Suomen Keskustasta pääsääntöisesti muotoa keskusta.

Juhannusaattona 2023
Juho Ovaska

Johdanto – pelikentän esittely

– SUOMESSA ULKOPOLITIIKALLA
TARCOITETAAN USEIN LÄHINNÄ SUHTEIDEN
HOITAMISTA NEUVOSTOLIITTOON.

TASAVALLAN PRESIDENTTI MAUNO KOIVISTO

16.10.1984

Suomen kansainvälinen asema toisen maailmansodan jälkeen oli sidottu sodan lopputulokseen. Toisen maailmasodan jälkeinen kansainvälisten suhteiden historia asetetaan yleensä kylmän sodan viitekehykseen, jossa idän ja lännen jännitteiset suhteet muodostivat kaksinapaisen maailmanjärjestyksen. Järjestelmän navoiksi muodostuivat toisen maailmansodan suurimpien voittajavaltioiden, Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen, ympärille ryhmittyneet liittokunnat. Kansainvälisten suhteiden historian kannalta Suomi oli vähäinen sivunäyttämö, jossa päänäyttämön tähdet vierailivat satunnaisesti. Päänäyttämön tapahtumilla oli myös heijastusvaikutuksia sivunäyttämölle, mutta suuret ratkaisut tapahtuivat jossain muualla. Tämä oli myös Suomen ulkopolitiikan tärkein viitekehys 1982–1992.

Ulkopoliittista päätöksentekoa Suomessa leimasi vankka konsensushenki, joka kiteytyi sodanjälkeisen presidentti Juho Paasikiven ja tämän seuraajan Urho Kekkosen nimeä kantaneeseen linjaan. Linjan mukaan ulkopolitiikka oli etusijalla kansallisessa politiikassa. Tavoitteena oli

Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyspolitiikan varaan rakentuneet hyvät ja luottamukselliset naapurisuhteet. Keskeisin Suomen kansainvälistä asemaa määrittänyt tekijä oli suhde Neuvostoliittoon: Suomen ulkopolitiikka ei saanut loukata Neuvostoliiton etuja, toisin kuin sodassa oli käynyt.

Pääministeri J. K. Paasikivi muotoili tämän ajatuksen itsenäisyyspäivän puheessaan 6.12.1944 seuraavasti: ”Kansamme perusetujen mukaista, vakaumukseni mukaan, on, että tulevaisuudessa Suomen ulkopolitiikkaa niin johdetaan, ettei se tule kulkemaan Neuvostoliittoa vastaan. Rauha ja sopu sekä luottamuksellinen naapuruussuhde suuren Neuvostoliiton kanssa on meidän valtiollisen toimintamme ensimmäinen ohje.”

Yleiseksi ohjenuoraksi muotoutui Suomen pyrkimys pysytellä suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella. Tästä johdettu puolueettomuuspolitiikka tulkittiin Suomessa kaikkiin kansainvälisiin kriiseihin puuttumattomuudeksi ja niiden arvostelusta pidättäytymiseksi. Presidentti Kekkonen asetti puheessaan joulukuussa 1961 puolueettomuuspolitiikan Suomen turvallisuuspolitiikan perustaksi, joka kattoi sekä ulko- että puolustuspolitiikan. Erityisesti ulkopolitiikassa kiinnitettiin huomiota tasapuolisuuden vaikutelman antamiseen ulkosuhteiden hoidossa. Yksi puolueettomuuspolitiikan pilareista oli valmius ja kyky torjua puolueettomuuden loukkaukset. Muut pilarit olivat Kekkonen mukaan ulkovaltojen tunnustus Suomen puolueettomuuspolitiikalle, ulkovaltojen luottamus puolueettomuuspolitiikkaan ja oman kansan tuki puolueettomuuspolitiikalle. Kekkonen ulkopolitiikan suurin tavoite oli hankkia Suomen puolueettomuudelle keskeisten suurvaltojen tuki ja hyväksyntä, niin idästä kuin lännestä.

Suomalaista idänpolitiikkaa leimasi pitkäkestoinen tulkintaerimielisyys toimintatavoista. Vahvaan normiperustaiseen tulkintaan nojautuivat niin kutsutut perustuslailliset – 1900-luvun vaihteen nimityksen mukaisesti. He vetosivat lakiin ja sopimuksiin. Kilpailevan tulkinnan muodostivat niin kutsutut myöntövyyslinjalaiset, jotka näkivät paremmaksi joustaa omista oikeuksista silloin, kun edessä oli ylivoima. Jälkimmäisen linjan tunnettuina edustajina on Suomessa pidetty muun muassa J. V. Snellmania ja J. K. Paasikiveä.

Mauno Koiviston puhe syksyllä 1981 Urho Kekkosen eronpyynnön jälkeen kytkeytyi mutkattomasti myöntöväisyykslinjan traditioon. Koivisto korosti puheessaan, kuinka Kekkonen oli onnistunut välittämään nykypolvelle lähihistoriamme tärkeimpien suomalaisten ulkopoliittisten ajattelijoiden, Snellmanin ja Paasikiven, perinnettä. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta oli keväällä järjestänyt Snellman-viikon, jonka aikana Kekkonen piti 12.5.1981 puheen Snellmanin 175-vuotisjuhlassa. Viittaamalla Snellmaniin Koivisto muistutti hyvin kirjaimellisesti siitä, mihin edellinen viranhaltija oli jäänyt.

Seuraavassa puheessaan lokakuun vallankumouksen vuosijuhlissa 8.11. Koivisto tarkensi käsitystään Snellmanista ja Paasikivestä todeten heidän edustavan puhtaaksi viljeltyä ”maantieteellispoliittista realismia”.

Kekkosen nykypolvelle välittämän ajattelun soveltaminen käytäntöön näkyi esimerkiksi historiakeskustelussa Suomen itsenäisyydestä. Siinä vedottiin sujuvasti neuvostovaltion perustajaan V. I. Leniniin, jonka ”kädestä suomalainen valtuuskunta sai vastaanottaa itsenäisen Suomen tunnustuksen”. Suomen kannalta se oli käyttökelpoinen argumentti, koska Lenin edusti auktoriteettia, jonka päätöksiä myöhempi neuvostojohto ei voinut kumota. Leninin antamasta itsenäisyystunnuksesta tehtiin tulkintanormi, jolla argumentoitiin Paasikiven–Kekkosen linja ulkopoliitiikassa. Samaan tapaan perustuslailliset olivat vedonneet Aleksanteri I:n Porvoon valtiopäivillä 1809 suomalaisille antamiin lupauksiin.

Toisen maailmansodan jälkeisissä Suomen asemaa koskeneissa tulkinnoissa korostui Suomen säilyminen läntisenä demokratiana Neuvostoliiton naapurissa, mikä oli erityistapaus kansainvälisten suhteiden järjestelmässä. Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa kiistatta olikin näin, mutta aikaa myöten Suomen aseman poikkeuksellisuus liudentui. Erityisesti vuoden 1955 jälkeen Suomella ja Itävallalla oli paljon yhteistä. Kymmenvuotisen miehitysvallan päättyminen Itävallassa ja maan suvereniteetin palautuminen oli myös poikkeus Keski-Euroopan maiden joukossa, aivan kuten Suomen selviäminen miehittämättömänä toisesta maailmansodasta.

Suomalaiset vaalivat käsitystä omasta erityislaatuisesta kansainvälisestä asemastaan, ja käsitys erityistapauksesta säilyi ulkopoliittisesti

käyttökelpoisena 1980-luvulle asti. Neuvostoliitto ja Suomi muodostivat esimerkkitaipauksen rauhanomaisesta rinnakkainelosta.

Erityisyydestä huolimatta Suomella oli luonteva kansainvälinen viiteryhmä: pienet puolueettomat eurooppalaiset valtiot Ruotsi, Sveitsi ja Itävalta. Kansainvälisessä järjestelmässä puolueettomat ja sitoutumattomat N+N-maat (*neutral and non-alignment*) muodostivat oman laajemman maaryhmän, jonka yhdistävänä tekijänä oli liittokuntiin kuulumattomuus.

Suomen puolueettomuus tulkittiin brittiläisessä diplomaattiarviossa vuonna 1984 aidoksi historiallisen ja maantieteellisen kontekstin valossa. Se oli konkreettisen historiallisen prosessin tulosta, ei abstraktin ajattelun tuote. Suomen puolueettomuuden ohjenuorana olivat valtan realiteetit ja ulkoiset olosuhteet, ei kansainvälisoikeudellinen puolueettomuuskäsite.

Suomi erottui muiden eurooppalaisten puolueettomien joukosta läheisillä suhteilla Neuvostoliittoon, mikä ilmeni myös kansainvälisen järjestelmän murroskauden eriaikaisuudessa. Kylmän sodan aikana syntynyt puolueettomuus ei ollut Itävallalle este hakea Euroopan yhteisön jäsenyyttä heinäkuussa 1989, yli kaksi vuotta aikaisemmin kuin Suomi. Tämä oli ennen Itä-Euroopan kansandemokratioiden sekä Neuvostoliiton luhistumista ja Berliinin muurin murtumista. Ruotsi päätti hakea jäsenyyttä lokakuussa 1990 Saksojen yhdistymisen jälkeen mutta Neuvostoliiton ollessa edelleen olemassa. Suomi jätti hakemuksen maaliskuussa 1992, muutama kuukausi Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Supervaltojen välisen vastakkainasettelun loppuminen 1990-luvun vaihteessa tarkoitti uudelleenarviointeja Suomen ulkopoliitikassa. Kansainvälistä asemaamme koskevat perusratkaisut 1990-luvun alussa olivat hallittuja irtiottoja toisen maailmansodan jälkeisestä ulkopoliitikasta.

Kirjan sisällöllisenä alkupisteenä on Urho Kekkosen sairausloma ja ero tasavallan presidentin tehtävästä. Mauno Koiviston virkaanastumista tammikuussa 1982 edelsi kiihkeä vaalikamppailu syksyllä 1981. Päätepisteenä on puolestaan kevät 1992, jolloin Suomi solmi uuden naapurussopimuksen Venäjän federaation kanssa tammikuussa ja päätti hakea Euroopan yhteisön (EY) jäsenyyttä maaliskuussa. Suomen

kansainvälinen toimintaympäristö ja aiemman ulkopoliittikan perusteet olivat ratkaisevasti muuttuneet. Viimeistään tuon päätöksen myötä oli selvää, että paasikiveläinen ajatus Neuvostoliiton tai Venäjän etujen loukkaamattomuudesta oli tulkittu Suomen ulkopoliittisen päätöksenteon ohjenuorana uudelleen.

Kylmän sodan puitteet 1980-luvulla

Kun poliitikot tai virkamiehet puhuivat 1980-luvulla kylmästä sodasta, he viittasivat ajanjaksoon 1940-luvun lopusta 60-luvun alkuun. Kubaan kriisiin jälkeen kylmä sota -käsitteen käyttö muuttui. Aikalaistoimijat alkoivat puhua liennytyksestä. Vuosien 1945–1991 koko ajanjakson nimitys kylmäksi sodaksi vakiintui vasta 1990-luvulla.

Nykyisin sillä viitataan historian tutkimuksessa toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, jossa Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen johtamat kaksi leiriä kilpailivat muun muassa ideologiassa, taloudessa, teknologiassa, kulttuurissa ja sotilaallisessa voimassa. Keskeinen rooli siinä oli ydinasepelotteella.

Tunnettu Neuvostoliiton ja Venäjän historian tutkija Archie Brown on kiinnittänyt huomiota kylmä sota -fraasin olemukseen. Kyseessä on kielikuva. Sen epämääräisyyden vuoksi nimitys ei tarjoa kovin hienojakoista analyysityökalua kansainvälisten suhteiden monimutkaiselle järjestelmälle. Edes peruslähtökohdat, kuten sen aikarajaus, eivät ole yksiselitteisiä. Esimerkiksi Berliinin muurin kaataminen syksyllä 1989 oli näkyvä käänne Euroopan sodanjälkeisessä järjestyksessä. Toisaalta myöhempi tapahtumakulku on liittänyt Neuvostoliiton hajoamisen joulukuussa 1991 kylmän sodan päätepisteeksi.

Vuoden 1990 aikana suurvallat pääsivät yhteisymmärrykseen myös Saksojen yhdistymisestä ja Irakia koskevista YK-pakotteista, joita voidaan myös pitää osoituksena niin sanotun kylmän sodan päättymisestä.

Saksojen yhdistyminen muutti perusteellisesti toisen maailmansodan jälkeistä Euroopan turvallisuusarkkitehtuuria. Kampppailu Saksan hallinnasta oli ollut alkuperäinen kiistakysymys voittajavaltojen kesken. Saksa oli kaksinapaisessa maailmanjärjestyksessä napojen vaikutuspiirien raja.

Yhdysvaltain presidentti George H. W. Bush julisti tammikuussa 1992 Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Yhdysvaltojen voittaneen yli 40 vuotta kestäneen taistelun – kylmän sodan. Bushin lausunto oli poliittinen tulkinta, jonka jälkeen kylmän sodan historiantutkimuksessa vallalla on ollut niin sanottu voittajien historian tulkinta. Bushin julistus oli yksipuolinen tulkinta kylmän sodan lopun selittämiseksi.

Valtiot ajavat kansallisia etujaan

Kansainvälisessä politiikassa valtiot on nähty perinteisesti keskeisiksi toimijoiksi. Niiden tavoitteena on edistää kansallista etua kansainvälisissä ja virallisissa ulkoisissa yhteyksissä. Kansallisen edun -argumentti on kuitenkin hyvin väljä. Samalla siihen sisältyy poliittinen arvio siitä, mikä on tai ei ole kansallinen etu.

Käsitys kansallisesta edusta ja hyvästä ulkopoliitikasta on sidoksissa myös päätöksentekohetken arvoihin. Suhteellisen nopeasti tapahtunut muutos arvopohjaisen ulkopoliitiikan esiin nousussa on hyvä esimerkki siitä, kuinka päättäjät toimivat oman aikakautensa virtausten motivoimina. Päätöksiä tehdään aikakauden arvojen ja ihanteiden pohjalta. Se, mikä 1980-luvun näkökulmasta oli järkevää ja perusteltua, ei välttämättä vastaa nykypäivän ihanteita ja arvoja. Sama pätee luonnollisesti myös toisin päin.

Kansallisen edun määrittely ulkopoliitikassa onkin poliittinen kysymys. Määrittelemällä kansallista etua ulkopoliitikassa käytetään poliittista valtaa. Valtiot pyrkivät valvomaan ja edistämään väestönsä etuja kansainvälisessä järjestelmässä. Jotta se olisi mahdollista, täytyy valtion sisällä olla jonkinlainen yhteisymmärrys siitä, mikä on kulloisessakin tilanteessa jaettu käsitys kansallisesta edusta. Kollektiivisen yhteisymmärryksen takia ulkopoliitiikan asiakysymykset harvoin nousevat tärkeiksi puoluepoliittisessa kamppailussa. Sodan jälkeisessä Suomessa konsensusasetelma korostui, kun kansalaismielipide piti saada suopeaksi uutta ulkopoliittista oppia kohtaan. Paasikivelläisittäin kansaa ei saanut päästää ulkopoliitikassa ratkaisijan paikalle.

Puolueiden ja sisäpolitiikan vaikutus ulkopoliitiikkaan

Demokraattisessa järjestelmässä on luonnollista, että sisäpoliittiset valtasuhteet heijastuvat myös ulkopoliitiikan hoitoon. Ulkopoliitiikan vuorovaikutusta sisäpoliittisten intressipiirien kanssa on kuvattu kahden tason peliksi. Kahden tason pelistä johtuen päättäjät joutuvat huomioimaan samanaikaisesti kansallisia ja kansainvälisiä, usein ristiriitaisia, intressejä poliittisessa päätöksenteossa.

Toisen maailmansodan jälkeen sisä- ja ulkopoliitiikka alkoivat limityä suomalaisten puolueiden valtakamppailussa. Puolueita yhdistävä tekijä oli kilpailu neuvostosuhteissa. SDP, keskusta ja Suomen kommunistinen puolue (SKP) rakensivat aikaa myöten laajat puoluesuhteet NKP:hen. Suomalaispuolueiden ja NKP:n suhteista muodostui eräänlainen rinnakkaiskanava Suomen ja Neuvostoliiton väliselle ulkopoliitiikalle. Puolueiden ja valtion väliset suhteet kytkeytyivät lopulta toisiinsa hyvin tiiviisti.

Suomalaisten puolueiden suhteet Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) kanssa ja yhteydenpito turvallisuuspalvelu KGB:n edustajiin toi Suomen ulkopoliittiseen päätöksentekoon oman lisämausteensa kahden tason pelissä. Sodan jälkeen idänsuhteiden vaikutus levisi myös Suomen sisäpolitiikkaan, jossa suomalaiset kommunistit olivat yhteisen ideologisen taustansa takia NKP-suhteissaan etulyöntiasemassa. Suomen ja Neuvostoliiton kahdenvälisen suhteiden vahvistamiseksi NKP etsi Suomesta SKP:tä laajempaa pohjaa poliittiselle yhteistyölle. Neuvostopainotuksesta huolimatta suomalaisilla puolueilla oli muitakin kansainvälisiä yhteyksiä kuin suhteet itäisen rajanaapurin kanssa. Puolueiden kansainvälisistä yhteyksistä poliittista painoarvoa oli myös pohjoismaisilla puoluesuhteilla. Intohimo niitä kohtaan oli kuitenkin selvästi vähäisempää. Esimerkiksi talvella 1983 keskustan johdossa jäsenkunnan ulkopoliittisen aktivoinnin osalta tärkeimmäksi tehtäväksi määriteltiin vahvistaa keskustalaisten osallistumista Suomi–Neuvostoliitto-seuran toimintaan.

Lähes päinvastainen tilanne neuvostosuhteisiin verrattuna oli puolueiden länsiyhteyksillä. Yhdysvaltalaisen senaattorin avustajan vierail-

lessa Suomessa vuonna 1980 tämä tapasi lähinnä SDP:n puoluevirka-
lijoita ja SDP-taustaisia ulkopoliittikan tutkijoita. Syyinä oli se, että SDP
oli ainoa, joka oli institutionaalisella pohjalla kiinnostunut yhteistyöstä
Yhdysvaltojen suurlähetystön kanssa.

Sosiaalidemokraattien kansainvälisen maineen kannalta merkit-
tävä instituutio oli myös puolueen kansainvälinen kattojärjestö Sosia-
listinen internationaali. Siitä muodostui SDP:lle tärkeä väylä 1970-
luvun lopulla, kun Kalevi Sorsa valittiin SI:n aseidenriisuntaneuvoston
(SIDAC) puheenjohtajaksi. Sorsa tapasi SIDACin puheenjohtajana
Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen korkeimman johdon lisäksi muun
muassa YK:n pääsihteerin.

Yhdysvalloissa SI:n roolia kohtaan tunnettu mielenkiinto lopahti
Reaganin noustua valtaan. Järjestön katsottiin liukuvan lähemmäs
Moskovaa, ja toimintaa arvioitiin tuloksettomaksi. Neuvostoliitossa
Sorsan panosta sen sijaan arvostettiin. NKP:n kansainvälisen osaston
varapäällikkö Vitali Šapošnikov totesi tälle syksyllä 1981: ”Toivotta-
vasti voitte myös vaikuttaa siihen, että heidän [Yhdysvaltojen] kieltei-
set asenteensa tulisivat paremmiksi.”

I

MATALALLA PROFIILILLA 1981–1985

Presidentinvaalit ulkopolitiikan varjossa – syksy 1981

– TULEEKO SUOMEN ULKOPOLITIikka
UKK:N JÄLKEEN MUUTTUMAAN? VASTASIN
JYRKÄN KIELTÄVÄSTI.

MATTI TUOVISEN PÄIVÄKIRJA 24.9.1981

Presidentti Urho Kaleva Kekkonen (UKK) ilmoitettiin jäävän sairauslomalle 11.9.1981. Yleisössä uumoiltiin, että sairausloma saattaisi muodostua pysyväksi. Kekkonen kanssa tekemisissä olleet poliitikot ja virkamiehet olivat huomanneet viranhoidon käyvän presidentin voimille. Lähestyvään presidentinvaihdokseen oli valmistauduttu jo vuoden 1978 presidentinvaalien jälkeen. Tieto sairauslomasta heitti lisää vettä suomalaisen presidenttipelin myllyyn. Sunnuntaina 13.9. Johannes Koroma kirjoitti *Uudessa Suomessa*: ”Jälkikekkoslainen aika on alkanut.”

Kevään 1979 eduskuntavaalien jälkeen hallituksen oli muodostanut Mauno Koivisto. Hän oli tunnettu sosiaalidemokraatti, joka oli toiminut edellisen kerran pääministerinä vuosina 1968–1970. Hän oli pääministerinä Kekkonen sairausloman alkaessa.

Koiviston hallituksen taival oli ollut jännitteinen jo pidemmän aikaa. Huhtikuussa 1981 Koivisto oli ilmoittanut tvhaastattelussa hallituksen istuvan niin kauan kuin sillä olisi eduskunnan enemmistön tuki. Hän

ei suostunut jättämään eronpyyntöä epämääräisten poliittisten vihjailujen vuoksi. Syyskuun 1981 alussa Koiviston hallitus neuvotteli budjetista. Keskustan ministeriryhmä ja niin sanotut kekkoslaiset K-linjan kannattajat pyrkivät kaatamaan Koiviston hallituksen neuvotteluihin. ”K-linjalla” tarkoitettiin Kekkonen linjan ja erityisesti hyvien neuvostosuhteiden kannattajia Maalaisliitto–Keskustapuolueessa. Tiedot Kekkonen heikosta terveydentilasta tihkuivat politiikan sisäpiirissä jatkuvasti laajemmalle. Presidentin sairausloma oli suuri uutinen mutta ei varsinainen yllätys.

Koivistolle oli käynyt samalla viikolla ennen Kekkonen sairausloman alkua selväksi, ettei keskusta voisi voittaa peliä eikä hallitus hajoaisi. Koiviston luottamus perustui ulkomaankauppaministerin tehtävää hoitaneen Esko Rekolan lupaukseen pysyä hallituksessa pääministerin tukena ja Harri Holkerin vakuutukseen siitä, ettei kokoomuksella ollut sopimusta keskustan kanssa.

Koivisto sai 10.9. illalla hallituksen budjettineuvotteluihin tiedon, että Kekkonen jäisi seuraavana päivänä sairauslomalle. Seuraava aamu oli kiireinen pääministerille. Hallituksen ulkoasiainvaliokunta kokoontui puoli yhdeksältä, ja yhdeksältä jatkui hallituksen budjettineuvottelijoiden viimeinen vääntö Koiviston johdolla. Valtioneuvoston istunnossa kello 10 Kekkoselle myönnettiin kuukauden sairausloma ja Koivisto siirtyi presidentin viransijaiseksi.

Runsaan kuukauden sairausloman jälkeen valtioneuvoston yleisistunto kirjasi 27.10.1981 presidentti Kekkosella todetun pysyvän esteen viranhoidossa ja päätti samalla, että tasavallan presidentin vaali järjestettäisiin 26.1.1982.

Virkaa tekevä presidentti Koivisto sai seuraavana päivänä todellisen kasteen ulkopoliittikan johtajana. Neuvostoliittolainen sukellusvene U-137 ajoi yöllä karille Ruotsin tärkeimmän laivastotukikohdan suoja-alueella Karlskronassa. Ruotsin hallituksen mukaan kyseessä oli vakavin Ruotsiin kohdistunut alueloukkaus toisen maailmansodan jälkeen. Neuvostoliiton ja Ruotsin suhteet heikentyivät tapauksen vuoksi vuosien ajaksi.

Suomen ulkopoliittinen johto joutui äärimmäisen kiusalliseen välikiäteen. Sen tuli tasapainoilla puolueettomuuden vaalimisen ja kahden naapurin ymmärtämisen välillä. Suomen kannaksi määriteltiin yksin-

kertaisesti puuttumattomuus. Suomi ei kommentoisi tapausta, joka oli Ruotsin ja Neuvostoliiton välinen ongelma. Virkaa tekevä presidentti vältteli toimittajien kysymyksiä ja esitti vastakysymyksiä.

Hallituksen ulkoasiainvaliokunta käsitteli tapausta vasta parin viikon kuluttua. Silloinkin se totesi turvallisesti, ettei hallitus ota asiaan julkisuudessa kantaa. Välikohtaus oli herättänyt Ruotsissa voimakasta epäluuloa Neuvostoliittoa kohtaan, mikä tuskin hälvenisi kovin nopeasti. Olisi kuitenkin Suomen etujen mukaista, ettei tapaus kärjistäisi Ruotsin ja Neuvostoliiton suhteita yhtään enempiä ja että maiden suhteet palautuisivat mahdollisimman nopeasti ennalleen.

Suomalaisten asemaa ei lainkaan helpottanut Ruotsin puolustusministeri Torsten Gustafssonin antama haastattelulausunto: ”Jos jokin maa hyökkäisi tänne, on itäinen puoli maantieteellisesti lähimpänä. – – Ruotsi on demokratia ja muodostaa äärimmäisen rajan itään, mutta onneksi meillä on Suomi meidän ja Neuvostoliiton välillä.” Ulkoministeri Väyrynen piti lausuntoa kömmähdyksenä, johon ei Suomessa haluttu takertua.

Kekkosen sairauslomailmoitusta seurasi poliittisesti vauhdikas syksy, joka huipentui dramaattiseen vallanvaihdokseen. Kaksikymmentäviisi vuotta presidenttinä toimineelle Urho Kekkoselle valittaisiin seuraaja. Suomen ja Neuvostoliiton kahdenvälisen suhteen vakiintuneiden muotojen pelättiin joutuvan koetukselle ja ulkopolitiikan ajautuvan hunningolle, kun suomalaisessa miespääosassa toiminut Kekkonen jätti presidentin virkatehtävät.

Julkisuudessa arvioitiin ja vertailtiin potentiaalisten presidenttiehdokkaiden kykyjä johtaa ulkopolitiikkaa ja ylläpitää hyviä suhteita Neuvostoliittoon. Neuvostoliiton edustajat seurasivat ehdokasasettelua silmä tarkkana ja arvioivat parhaita ehdokkaita.

Kenenkään ei uskottu pystyvän täyttämään Urho Kekkosen saappaita. Suomessa oli vuosikausia vedottu yksilön – Urho Kekkosen – ainutlaatuihin kykyyn huolehtia Suomen ulkopolitiikasta. Usko oli niin luja, ettei edes kansanvaltaisten menettelytapojen rikkominen tuottanut ylitsepääsemättömiä vaikeuksia demokratian periaatteille.

Kekkosen kauden aikana hyvistä ja luottamuksellisista neuvosto-suhteista oli tullut yhteiskunnallisen elämän vakiintunut ilmiö useilla

Avainteos maamme ulkopoliitiikan ja poliittisen kulttuurin ymmärtämiseen sekä siihen, kuinka Mauno Koivisto johti Suomea 1982–1992.

Teos kertoo, miten Suomi tasapainoili käytännössä idän ja lännen välillä Mauno Koiviston presidenttikaudella. Se paljastaa vaikuttavat tekijät käänteeseen, jossa ulkopoliittikkamme suunta vaihtui Kremlin ja KGB:n syleilystä väljemmille vesille.

Neuvostoliitto yritti kiihkeästi sitoa vuoden 1982 presidentinvaalikamppailussa Mauno Koiviston liikkumatilaa edeltäjänsä Urho Kekkosen linjan nimissä. Koiviston presidenttikauden alkuvuosina ulkopoliittikkamme johtamista määrätti ennen kaikkea suhde Neuvostoliittoon. Koiviston kaudella käytiin torjuntataistelua Kremlin poliittista, taloudellista ja diplomaattista painostusta vastaan.

Suomen kansainvälinen asema muuttui oleellisesti vasta, kun tasapainottelu päättyi Neuvostoliiton romahdukseen ja lopulta päätökseemme hakea EU-jäsenyyttä 1992. Nopea sopeutuminen muuttuneeseen kansainväliseen järjestykseen osoitti Suomen paikan osana länttä.

Valtiotieteiden tohtori **Juho Ovaska** on tutkinut Suomen ulkopoliitikkaa ja kansainvälistä asemaa erityisesti Mauno Koiviston presidenttikaudella sekä kirjoittanut menestysteoksen Mauno Koiviston idänkortti. Tämä teos perustuu Ovaskan keväällä 2023 julkaistuun väitöskirjaan.

KL 32.52

ISBN 978-952-382-611-3

Kansi: Lasse Rantanen

9 789523 826113